

KLASİK TÜRK EDEBİYATI'NDA BİR BAŞKA ANLAMıyla “BAHÂR”

Ozan YILMAZ*

Özet

Klasik Türk edebiyatı, barındırdığı edebî ve kültürel malzemeye başlangıcından günümüze müstesna konumunu korumuş bir edebiyattır. Bu edebiyatı meydana getiren müellifler aynı kültür dairesi içinde ortak bir kelime kadrosuna yer vermişlerdir. Kullandıkları kelimeleri her türlü anlamıyla değerlendiren klasik şairler, birbirinden ilginç hayallerini yazıya dökerken farklı olmayı da amaçlarlar. Kelimelerin sadece bilinen temel anlamıyla yetinmeyip mecaz, yan ve terminolojik anlamlarını da şiirlerine taşırlar. Bu makalede, günümüzde daha çok “mevsim” anlamıyla bilinen “bahar” kelimesinin “yaprak” ve “çiçek” anlamlarıyla klasik şiirdeki kullanımı anlatılacaktır. Kelimenin klasik lügatlerdeki anlamlarına değinilecek, 15. yüzyıldan başlayarak çeşitli şairlerden ilgili örnekler verilecektir. Böylece “bahar” kelimesinin “yaprak/çiçek” anlamıyla klasik şiire yansması ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, bahâr, yaprak, çiçek.

The Word “Bahâr (Spring)” With its Another Meaning in The Classical Turkish Literature

Abstract

Classical Turkish literature preserved its supernormal position from beginning to present-day because it contains literary and cultural materials. The writers who composed this literature used common word cadre at the same culture atmosphere. Classical poets, who evaluated their words in use with every meaning, when they write their interesting spectres they aimed to be different. They aren't do with

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. oyilmaz@sakarya.edu.tr

common meanings of the words and they used metaphoric, subordinatal and terminological meanings of the words in the poetry. In this article, eventhough it has been usually knowed with its “season” meaning in Classical Turkish Literature, “leaf” and “flower” meanings of the word “bahâr (spring)” are evaluated. After then the meanings of the word “bahâr” to be referred in classical dictionaries, samples from difference classical poets are given beginning from 15th century. In this way, reflections of the word “bahâr” to classical poetry with “leaf-flower” meanings are introduced.

Key Words: *Classical Turkish Literature, bahâr (spring), leaf, flower.*

Klasik Türk şiiri, bilhassa edebî sanatların hayat verdiği birbirinden ilginç söz oyunları sayesinde iç içe geçmiş bir anlam örgüsüne sahiptir. Bu edebiyatın hünerce zengin metinlerini oluşturan kelimeleri değerlendirirken, sözcüğün, kullanıldığı yüzyılda ne anlam ifade ettiğini bilmek son derece önemlidir. Buna göre gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekilleriyle eser telif eden herhangi bir şairin, şiirlerindeki bazı kelimelere özel görevler yükleme ihtiyacı hissettiği söylenebilir. Birden fazla anlamı hedefleyen bu anlayışla birlikte sözcüğün yan, mecaz, terminolojik vb. manaları şiire yansımış, anlam genişlemesine/daralmasına uğramış kelimelere yer vermek gelenek hâline gelmiştir. Bu iddiayı desteklemek için verilebilecek örneklerden birisi de “bahâr” kelimesidir.

“Bahâr” kelimesinin klasik şiirdeki kullanım sıklığı, bu sahayla uğraşan ciddi hemen her araştırmacı tarafından bilinmektedir. İster bahar mevsimini övme amaçlı olsun ister bir kasidenin nesib bölümünde tasvir yapmak için kullanılсын “bahâr”ın klasik şiirde hatırı sayılır bir yeri vardır. Doğanın canlanması, işret âlemlerinin başlama müjdesi, tazelik ve yenilik habercisi gibi vasıflara sahip bahar, bir süre sonra anlam daralmasına uğramış, lügatteki bazı anlamlarını kaybederek günümüzde sadece “ilkbahar” ve “sonbahar” mevsimlerini karşılar hâle gelmiştir. Oysa ki “bahâr”ın klasik edebiyattaki macerası sadece bu anlamından ibaret değildir.

“Bahâr”ın, farklı iki manasıyla Klasik Türk edebiyatındaki seyrine geçmeden önce lügat anlamlarına bir göz atmak yerinde olacaktır. *Ferheng-i Şuuri*’de sözcüğün on dört anlamı verilir: “1. Marûf, fasl-ı Rebî‘ (Bahar mevsimi). 2. Berg-i dırahta (ağaç yaprağına) derler umûmen. Ve henüz bitmemiş yaprağa nevbahâr derler. 3. Turunc ağacının yaprağına derler husûsen. 4. Şükûfeye (çiçeğe) derler umûmen. 5. Bütgedeye dahı bahâr derler. 6. Bir âteşgede ismidir. 7. Yükün bir dengine derler. 8. Bir nev’ güldür, gâv-çeşm derler. 9. Türkistânda bir meşhûr hânenin ismidir. 10. Sarı güle bahâr derler. 11. Bir nev’ güldür, bahâr derler. 12. Münakkaş (nakışla

süslenmiş) ev manasındadır. 13. Bir cezîre (ada) ismidir. 14. Hindistânda bir hıttanın (memleketin) adıdır” (Şuurî: 121^b). Redhouse, Türkçe-İngilizce meşhur lügatinde “bahâr” sözcüğünü şöyle anlamlandırır: “Bahâr”; “çiçekler, ağaç çiçekleri; genel olarak yeşillik, ağaç yaprakları, ağaç ve bitkilerin yaprakları; çiçek ve yaprakların açma mevsimi, özellikle ilkbahar mevsimi” (Redhouse, 1996: 414). Steingass’ın Farsça-İngilizce lügatindeki “bahâr” tanımı ise şöyledir: “İlkbahar mevsimi, Yaz’ın başlangıcı, çiçek, portakal çiçeği; Budist tapınağı, put, prensin haremi, papatya, beyaz papatya, bir ada ismi” (Steingass, 1998: 209). Aynı sözlükte ikinci defa ele alınan kelime, bu defa “güzel kokulu bitki türleri, öküzgözü bitkisi, güzel ve harika her şey, Merv yakınında bir köy ismi” anlamlarıyla karşılanır (Steingass, 1998: 209). Abdurrahman Münşî’nin (ö. 1592) Farsça cinaslı kelimeleri ele aldığı *Ravzatü’l-Cinâs*’ında “bahâr” kelimesinin karşılığında “Yaprak, varak manasına. Tazece yaprağa nevbahâr denilir. Bahar mevsimine de atfedilir. Büthaneyeye istiare olunur” (Münşî: 155^a) anlamları görülmektedir.

Klasik şiirin temellerini atan Ahmedî’den başlayarak Keçecizade İzzet Molla’ya kadar uzanan çizgide “bahâr” kelimesinin türlü anlamlarıyla değerlendirildiğini, başta tevriyeli kullanımlar olmak üzere birçok mecaz ve istiareye vasita olduğunu görmek mümkündür. “Bahâr” kelimesinin “yaprak” ve “çiçek” anlamları, hem nazım hem nesir sahasında çok sayıda örnekle takip edilebilecek denli yaygın bir kullanıma sahiptir. 16. yüzyılın meşhur şairi Sûdî-i Bosnevî, (ö. 1600?) *Gülistân Şerhi*’nde “dîbâ-yı mu’lem” terkiibini açıklarken şu bilgileri verir:

“**Dîbâ-yı mu’lem**: Murâd tirâzdur ki evvel zamânda libâsa anı nişân iderler omuzlarında ve göğüslerinde. Ammâ bu zamânda metrükdür. İllâ Âl-i Osmânun sarâylarında iç oğlan isti’mâl ider. Hâsılı ipekden bahâr şeklinde yanî gül ve sünbül ve karanfül ve gayrılar gibi iderler (Yılmaz, 2008: 698).”

Şarihin ifadelerinden anlaşılacağı üzere, “dîbâ-yı mu’lem” elbisenin omuz ve göğüs kısımlarına dikilen bir tür süstür. Osmanlılar zamanında iç oğlanlarının rağbet gösterdiği bu uygulamaya göre, sözkonusu süs, ipekten çiçek (bahâr) şeklinde yani gül, sünbül, karanfıl vb. çiçek desenlerinden olurdu. “Bahâr” kelimesinin “çiçek” anlamı, ibarede geçen “ipekten bahâr” ifadesinin ardından çiçek isimlerinin sıralanmasıyla açıkça anlaşılacaktır. Kınalızade Hasan Çelebi’nin (ö. 1604) Tezkiretü’ş-Şuarâ’sında geçen aşağıdaki satırlarda ise “bahâr” kelimesi “yaprak” anlamıyla yer almaktadır. Buna göre Hasan Çelebi, hayatından bahsettiği Şehzade Mehmed için “Manisa sancağına gönderildikten sonra henüz hayatının baharında ve gençliğinin başında iken çiçek hastalığı sonucu ömür yaprağı güz

mevsimiyle ve yaşam çiçeği fanilik kasırgası ve ölüm fırtınasıyla döküldü” ifadesini kullanır:

“...Magnisaya sancâga çıkdukda evâ’il-i bahâr-ı ömrinde henûz nev-şükûfte vü handân iken ol nihâl-i kâmrânî çiçek çıkarup bahâr-ı ‘ömri hazân ve şükûfe-i hayâtı sarsar-ı fenâ ve tündbâd-ı memât ile rîzân oldı (Kınalızade Hasan Çelebi, 1989: I, 118).”

Hasan Çelebi, Bahârî (ö. 1551) mahlaslı bir şair için de “Bahâr-ı vücûdı Rûmilinde kasaba-i Tırhalanun gülistânından zâhir olmuştur (Kınalızade Hasan Çelebi, 1989: I, 222)” derken, “bahâr-ı vücûd” tamlamasıyla gülistân tedaisini bir araya getirerek “vücut çiçeği/yaprağı” anlamını kasteder.

Kelime, “yaprak” ve “çiçek” anlamlarıyla nazım sahasında da çeşitli hayallere konu olmuş, türlü vesilelerle ele alınmıştır. “Bahâr”ın değişik söz sanatlarıyla şiire yansımalarına geçmeden önce, tevriyeli kullanımını bir örnekle görmek yerinde olacaktır. Bakî’nin (ö. 1600) bir kasidesinde geçen aşağıdaki beyit, “bahâr”ın “mevsim, çiçek, yaprak” anlamlarının üçünü de karşılamaktadır:

“Yine ferrâş-ı sabâ sahn-ı ribât-ı çemene
Geldi bir kâfile kondurdu yüki cümle bahâr” (Ksd. 18/4) (Küçük, 1994: 39)

(Sabah yeli, yine çimenliğin orta yerine yükü tamamen “bahâr” olan bir kâfile kondurdu)

Klasik Türk şiirinde, “bahâr”ın “yaprak-çiçek” anlamını aldığı örnekler, alt başlıklar halinde şöyle incelenebilir:

Bahâr (Yaprak)

Klasik Türk şiirinde “bahâr” kelimesi, “yaprak” anlamıyla 14. yüzyıldan başlayarak birçok beyte konuk olur. “Bahâr”ın “yaprak” manasını aldığı örnekler, teşbîh, tevriye ve istiare sanatlarıyla süslüdür. Bu gibi örneklerde şairler, çeşitli çağrışımlardan yararlanarak “bahâr”ı yaprak anlamıyla öne çıkarır. Mesela, 15. yüzyıl şairlerinden Vasfî (ö. 1512-13?), aşağıdaki beytinde “bahâr” kelimesini doğrudan “yaprak” anlamıyla kullanır. Şair, “Her yaprak olan gül fidanında gül bulunacağını sanmayın. (O) diken kılıcı ile parçalanmış bülbülün gönlünden başkası değildir” anlamındaki,

“Her bahâr olan nihâl-i gülde sanman gül durur
Pârelenmiş tîg-ı hâr ile dil-i bülbül durur” (G. 14/1) (Çavuşoğlu, 1980: 72)

beytinde “nihâl-gül-bahâr” üçlüsüne yer verirken, “bahâr” kelimesini “yaprak” manasında düşünür. Meşhur mutasavvîf şair Seyyid Nesîmî'nin (ö. 1404) divanında geçen aşağıdaki beyitte de “açılmış bahâr”¹ ifadesi, “açılmış yaprak/çiçek” anlamıyla karşımıza çıkar:

“Gunc içinde gonce olup dürc olur dürr-i Aden
Şol çemen sahnında açılmış bahârum hoş mıdur” (G. 69/4)

(Ayan, 2002: I, 265)

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Klasik Türk şiirinin temellerini atan isimlerden Necâtî'ye (ö. 1509) ait,

“Makbûl ide cihânda seni Hayy-ı lâ-yenâm

Hoş hurrem ol hemîşe çü her dem-bahâr serv” (Ksd. 21/58)

(Tarlan, 1997: 86)

beyti “Yüce Tanrı seni dünyada makbul eylesin. Sürekli bahar mevsimini yaşayan/yapraklarını hiç dökmeyen selvi ağacı gibi daima hoş ve göz alıcı ol” anlamındadır. Yapraklarını dökmeyen bir ağaç olarak bilinen selvi, klasik şiirimizde bu yönüyle azadelik ve tazelik sembolüdür. Selvi için “her dem-bahâr” terkininin kullanılmasıyla kastedilen esasında iki anlamdır. Bunlardan birincisi yapraklarını hiçbir zaman dökmeme özelliğiyle “her zaman yeşil ve taze kalabilmesi”, diğeri ise yine aynı yönüyle “her zaman bahar mevsimini yaşıyor olması”dır. Necâtî'nin beytinde selvinin bu özelliği “her dem-bahâr” terkihiyle verilirken “bahâr” kelimesinin iki anlamda birden kullanılması dikkate değerdir. Beyitte “hurrem” kelimesi ise “yeşil, taze ve göz alıcı”² anlamındadır.

Fuzûlî'nin (ö. 1556), bir klasik olarak dünya edebiyatındaki yerini almış Leylâ ile Mecnûn mesnevisinde, “bahâr” kelimesi “yaprak” anlamıyla iki kere karşımıza çıkar. Bunlar, “Ben yaralıya ilk baktığımda, taze ve yeni açmış bir yaprağı görmüştün” şeklinde nesre çevrilebilecek,

“Evvel ki men-i figârî gördün

Bir tâze vü ter bahârî gördün” (b. 1310) (Doğan, 2000: 250-251)

beyti ile, “Ben, düşmüş bir güz yaprağıyım; sen ise yeni açmış bir yaprak arzuluyorsun” anlamındaki,

¹ Bahâr sözcüğü “açılmak” eylemiyle kullanıldığında genellikle “yaprak/çiçek” anlamındadır. Zira “açılmak” bahar mevsiminden daha çok çiçek yahut yaprakların özelliğidir.

² Hurrem: Şâd ve hoş-dil. Ve nûzhetgâh-ı dil-güşâyâ da vasf olur. Ve tevessu'an zamâna da vasf olur. (Münşî: 98^b-99^a). Sûdî, *Gülistân Şerhi*'nde “hurrem” kelimesini şöyle açıklar: “Lügatde şâd manasınadır ammâ bunun gibi yerlerde âb u çemen ü çiçekle ârâste vü pîrâste mekân murâddur” (Yılmaz, 2008: 381).

“Men berg-i hazânem olmuşam hâr
Sen tâze bahâresen taleb-kâr” (b. 1313) (Doğan, 2000: 250-251)

şeklindeki beyittir. Şair, ikinci beyitte “berg-i hazân (güz yaprağı)” ile “tâze bahâr (taze yaprak)” karşılaştırmasını yaparken “bahâr” kelimesini “yaprak” anlamıyla kullanır. Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ müellifi Âşık Çelebi’nin (ö. 1572) aşağıdaki beytinde “süsen” ve “servi” ile bir arada kullanılan “bahâr” kelimesi, yine “yaprak” anlamındadır:

“Îtâ‘at itdi bilüp rüste-hîz u peygârun
Bahâr u süsen ü servi idindi seyf sinân” (Ksd. 9/23) (Kılıç, 2010: 37)

Şair “Savaşla birlikte kıyametler kopacağını önceden anlayan mızrak; yaprak, susam ve selviyi kendisine kılıç edindi” anlamındaki beytinde “bahâr” sözcüğüne sivri yapraklı bir bitki anlamıyla yer vermektedir. Mostarlı Ziyâî (ö. 1584) ise, ağaçların sonbahar ve kış mevsiminde yapraklarını dökmesinden hareketle “yaprak dökülmesi” yerine “bahârını dökmek” ifadesini seçer. Ziyâî, “Felek bahçesinde kar mı yağmaktadır yoksa Sidre ağacı yapraklarını mı dökmektedir bilmiyorum” anlamındaki,

“Bilmezsin kar mı yagar yohsa felek bâğında
Şecer-i Sidre bahârın mı döküpdür âyâ” (Ksd. 2/8)
(Gürgendereli, 2002: 82)

beytinde “bahâr” kelimesini “yaprak” anlamıyla değerlendirir. Ziyâî, “Çemen değil (bu görünen), Tanrının kudreti yere yeşil yaygı serdi. Ağaç her yaprağıyla yüksek ve seçkin bir çadır görünümünde” anlamındaki,

“Ne çemen sun‘-ı Hudâ saldı yire sebz bisât
Her bahârıyla şecer çâder-i bâlâ vü güzîn” (Ksd. 8/8) (Gürgendereli, 2002: 94)

beytinde de ağaç yaprakları için “bahâr” kelimesini kullanır. Benzer şekilde Yenipazarlı Vâlî’nin (ö. 1598) Hüsn ü Dil mesnevisinde geçen aşağıdaki beyitte “bahâr” kelimesinin “yaprak” anlamı “ağaçların yaprağını dökmesi” şeklinde ortaya çıkar. Şair, övdüğü kişinin fakirlere ihsan etmesini, ağaçların yaprağını dökmesine benzetirken “yaprak” anlamında “bahâr” kelimesini uygun görür:

“Fakr ehline eylese nisârı
Gûyâ ki şecer döker bahârı” (b. 318) (Köksal, 2003: 235)

Sebk-i Hindî şairlerinden Tecellî (ö. 1688-89?), divanındaki bir gazelde geçen ve “Ey Tecellî! Tan vakti gözyaşı(mızın) bereketiyle nergis yaprağının/çiçeğinin gözünü çiğ taneleriyle doldurduk” anlamındaki,

“Gördün mi ey Tecellî seher feyz-i eşk ile
Çeşm-i bahâr-ı nergisi pür-şebnem eyledük” (G. 84/5) (Deniz, 2005: 266)

beytinde geleneğe uyarak “bahâr” kelimesine yer vermektedir. Antepli Aynî (ö. 1837) ise, “Gül, yaprağına feyzi Allah’ın lütfundan almasa bahara böylesine süs ve neşe veremezdi” anlamına gelen,

“Lutf-ı Hudâdan almasa feyzi bahâra gül
Virmezdi böyle zîb ü şetâret bahâra gül” (Müfred 21) (Arslan, 2004: 524)

beytinde “bahâr” kelimesini iki kere anıp, birincisinde “yaprak” ikincisinde “mevsim” manasını kasteder. Şair, aynı şekilde,

“Dil-i zâlimde olmaz ağlamakla merhamet peydâ
Ne denlü yağsa bârân seng-i hârâda bahâr olmaz” (G. 90/4) (Arslan, 2004: 144)

“Dâye-i ebr ide tâ tıfl-ı bahârı terbiye
Gülşen-i âlemde bulsun serv-i ömri imtidâd” (Trh. 397/5) (Arslan, 2004: 435)

Beyitlerinde de “ne denli yağmur yağarsa yağsın sert taştan yaprak bitmeyeceği” ve “bulut dadısının küçük yaprağı terbiye etmesi” hayallerini kurarken, “bahâr”ı bir başka anlamıyla ele almaktadır.

“Bahâr” kelimesi bazen de “nevbahâr” şekliyle yani “taze yaprak” anlamında beyitleri süsler. Bilindiği gibi klasik şiirde “nevbahâr” genellikle “ilkbahar” anlamıyla ele alınır. Ancak “nevbahâr”ın bir anlamı da “tazece yaprak”tır (Münşî: 155a). Nesîmî, “nev-bahâr, gül, hâr” kelimelerini bir araya getirdiği aşağıdaki beyitte “nevbahâr”³ “taze yaprak” anlamıyla düşünür:

“Bagrumı tograr firâkun hârı iy cennet güli
Nev-bahâr olsun gül olsun arada hâr olmasun” (G. 328/3) (Ayan, 2002:

II, 595)

“Nevbahâr”ın bu anlamıyla kullanıldığı başka örnekler de vardır. 15. yüzyıl şairi Çâkerî (ö. 1495’ten sonra), sevgilinin gülen yüzünü taze yapraklı bir güle benzetirken “nev-bahâr” yapısına başvurur:

“N’ola bülbül gibi figân itsem
Gül yüzün nev-bahârı handândur” (G. 31/2) (Aynur, 1999: 116)

³“Nevbahâr” sözcüğünün “taze yaprak” anlamında kullanılmasına bir örnek de 16. yüzyıl şairlerinden Lârendeli Hamdî’nin *Leylâ ile Mecnûn* mesnevisinden verilebilir. Hamdî’nin “*Getürdi Zeyd mâ’-ı verd ile ‘anber/ Ol iki nevbahârı eyledi ter*” beytinde “iki nevbahâr”la kastedilen iki taze yapraktır. “Ter olmak (tazeleşmek)” yapısı da sözcüğün bu anlamda kullanıldığını kanıtlamaktadır (Kütük, 2002: 700).

Trabzonlu Figanî (ö. 1532) ise düzenli (müretteb) leff ü neşr sanatından faydalanarak kurduğu bir beytinde, sevgiliyi “nevbahâr” kelimesiyle “bahçede açılması muhtemel taze bir yaprağa” benzetirken bir sonraki mısradaki “gül-izâr (gül yanaklı)” yapısına yer verir. Şair, beyitte hem “bâğ bahâr” yapısını hem de “nevbahâr” kelimesini bir arada kullanır:

“Cihân bâğı bahârımı n’idem ol nevbahârumsuz
Gerekmez ravza-i cennet bana ol gül-izârumsuz” (G. XXXVI/1)

(Karahan, 1966: 66)

Tecellî ise “Tan vaktinin gözyaşı, taze gül yaprağının damlalar saçtığını görünce çiğ tanesi olmasın da ne olsun?” anlamında şöyle der:

“Arak-feşânî-i gül-berg-i nevbahârî görüp
Sirişk-i çeşm-i seher şebnem olmasun n’olsun” (G. 96/2) (Deniz, 2005:

278)

19. yüzyılın reisüşşuarası Keçecizade İzzet Molla (ö. 1829), Keşan sürgününde kaleme aldığı Mihnetkeşân adlı mesnevisindeki iki beytiyle “nevbahâr”ı “taze yaprak” anlamıyla kullananlar arasındadır. Aşağıdaki beyitte şair, “iki taze yaprak yetiştiren bâğın, gül sultanı tarafından çerağ (çırak) edilmeye layık olduğunu” anlatırken “taze yaprak” için “nevbahâr” demeyi seçer:

“İki nevbahârî yetiştirdi bâğ
Bu yıl şâh-ı gül eyler anı çerâğ” (b. 1138) (Ceylan vd., 2007: 113)

“Çevirmiş bütün karyeyi cûybâr
Açılmışdı san şîşede nevbahâr” (b. 1368) (Ceylan vd., 2007: 134)

Şair, ikinci beyitte “şişeye taze yaprak koyma (asma yaprağı, gül yaprağı vb.)” geleneğinden yararlanmıştır.

Bahâr (Çiçek)

Klasik Türk şiirinde “bahâr” kelimesi “yaprak” manasının yanısıra “çiçek”⁴ anlamıyla da kendisine yer bulur.⁵ Özellikle gül, karanfil, sümbül,

⁴ Ömer Ferit Kam, *Âsâr-ı Edebiyye Tedkikatı* isimli mühim eserinde “bahâr” kelimesinin “çiçek” anlamında da kullanıldığını vurguladıktan sonra Nefî’nin, “*Bulsa ger nâmiye feyz-i kef-i ihsânın olur/ Direm-i râyic-i bî-sikke bahâr-ı bādâm* (Eğer yerden biten otlar senin cömertlik eline ulaşırsa, badem çiçekleri sikkesiz gümüş paraya dönüşürdü)” beytini örnek verir (Çeltik, 1998: 129).

lâle vb. çiçeklerle süslenen “bahar” mevsiminin, kelime anlamı itibarıyla “çiçeği” de karşılması, klasik şairler için türlü çağrışımlara zemin hazırlamıştır. Şairler, kelime oyunları sayesinde bazen “bahâr”ın “çiçek” ve “mevsim” anlamlarını ortak bir çatı altında toplarken, bazı beyitler belirgin bir şekilde “bahâr” kelimesinin “çiçek” anlamını örneklemektedir. 16. yüzyıl şairlerinden Tacizade Cafer Çelebi (ö. 1515), aşağıdaki beytinde “bahâr” kelimesini yinelemeli olarak kullanırken, birincisiyle “yaprak”, ikincisiyle de “çiçek” anlamını kasteder:

“Hil‘at-i nîlûfer ile bu gül-endâmı yine
Dir görenler kim bezenmişdür bahâr ile bahâr” (G. 53/2) (Erünsal, 1983:

249)

Şair, “bu gül gibi nazik sevgiliyi mavi elbiseyle görenler gül çiçeğinin yapraklarla süslendiğini düşünür” anlamındaki beytinde “bahâr”ın hem “çiçek” hem de “yaprak” anlamını ustaca şiirine yerleştirir. Benzer bir örnekte, 16. yüzyıl şairlerinden Mostarlı Ziyâî, kelimenin “çiçek” anlamından hareketle, sevgilinin gül renkli yanağını benzettiği “nar çiçeği” için “bahâr-ı enâr” terkibine yer vermeyi uygun görür:

“Ruh-ı gül-gûnun ey gül-i handân
Ben bahâr-ı enâra benzettüm” (G. 279/2) (Gürgendereli, 2002: 246)

17. yüzyıl şairlerinden Hâletî (ö. 1631), “bahâr” ve “hurrem” kelimelerini birlikte andığı bir beytinde kelimeyi “çiçek” anlamında kullanır. Beytin manası, “Nefesinden abîrin nefesi ferahlar, kokusuyla çiçek açılır” şeklindedir:

“Nefhasından ‘abîr hoş-dem olur
Nühketinden bahâr hurrem olur” (Ksd. 3/40) (Kaya, 2003: I, 36)

Kelimenin “çiçek” anlamına, Sebk-i Hindî akımına uyararak soyut manaları somutlaştırmada ustalашmış şairlerin şiirlerinde de rastlanır. Bu şairlerden Şeyh Gâlib (ö. 1799), alegorik bir tarzda yazdığı Hüsn ü Aşk mesnevisinde tasvir yaparken “bahâr” kelimesinin “çiçek” anlamını ihmal etmez. Buna göre, “Her goncası bir göz alıcı çiçek, her çiğ tanesi bir nemli bulut” anlamındaki,

“Her goncası bir bahâr-ı hurrem
Her şebnemi bir sehâb-ı pür-nem” (b. 1611) (Doğan, 2002: 326)

⁵ Kelimenin bu anlamından yola çıkarak Molla Câmî’nin meşhur eseri *Bahâristân*’ın, hem “Bahar mevsiminin hakim olduğu yer” hem de “taze çiçek ve yaprakların bol bulunduğu yer” anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

beytinde “bahâr-ı hurrem” terkibi “taze ve göz alıcı çiçek” anlamındadır. Keçecizade İzzet Molla’nın (ö. 1829) “Yağmur bulutu kar gibi yeryüzüne parça parça döküldükten sonra bu yıl yaprakları/çiçekleri kim sulayacaktır” anlamlı aşağıdaki beytinde de “bahâr” genel olarak “yaprak ve çiçek” anlamıyla düşünülür:

“Bu yıl bahârı kim irvâ eder ki berf gibi
Döküldü yeryüzüne pâre pâre ebr-i matîr” (b. 3610) (Ceylan vd., 2007:

309)

Klasik şiirde “bahâr” kelimesini, “yaprak/çiçek” anlamındaki kullanımından hareketle genel olarak kendisiyle benzetme kurulan nesnelere açısından sınıflandırmak mümkündür.⁶ Buna göre “bahâr”ın “yaprak, çiçek” anlamıyla benzerlik ilgisi kurulan öğeler şöyle tasnif edilebilir:

Bahâr-Yüz/Yanak (Ruh/Ruhsâr/Hadd)

Kelimenin benzetme ilişkisine girdiği güzellik unsurlarından biri “yüz/yanak”tır. Klasik şairler, bazen sevgilinin yüzünü tazelik, parlaklık ve üzerindeki ayva tüyleri sebebiyle yaprağa teşbih ederler. Bu gibi teşbihlerde genellikle “yaprak” anlamındaki “berg” kelimesi tercih edilse de, bazen “bahâr”ın “berg” yerini aldığı örnekler vardır. Klasik şiirin temellerini atan şairlerden Ahmedî’nin (ö. 1412-13), “sevgilinin yüzü cânlar için taze yaprak gibidir. Eğer canın varsa bu taze yaprağı sev” anlamındaki,

“Hoş tâze nev-bahâr durur cânlara yüzi
Ger cân var-ısa sende bu hoş nev-bahârı sev” (G. 538/2) (Akdoğan, 1979:

II, 684)

beytinde iki yerde kullanılan “nevbahâr” kelimesi “taze yaprak” anlamı taşır. Benzer kullanımlar sonraki yüzyıllarda da devam eder. Karamanlı Aynî (ö. 1490-94),

“Hemîşe tâb-ı ruhunla bahâra cemre düşer
Virür harâreti belki nehâra cemre düşer” (G. 182/1) (Mermer, 1997: 437)

⁶ Örnek olmak üzere kelimenin benzetildiği nesnelere belli başlı olanlar burada değerlendirilecektir. Zira bu benzetmelere bir sınır koymak mümkün değildir. “Bahâr” anlam itibarıyla farklı soyut nesnelere (adl, hükm, ümid, devlet vb.) ilgi kurabilmektedir. Mesela İzzet Molla’nın “*Olup çeşmi bârân-nisâr-ı elem/ Yine tâzelendi bahâr-ı elem* (b. 3112)” (Ceylan vd. 2007: 271) beytinde “bahâr” ile “elem” arasında bir benzetme ilgisi vardır. Yine Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), “*Bahâr-ı devleti olsun hemîşe tâze vü ter/Mürûr-ı devr-i zamân ile irdügince şitâ* (Ksd. 26/49)” (Çavuşoğlu, 1977: 114) beytinde kış mevsimi gelse bile solmayacak bir talih çiçeğinden/yaprağından söz eder. Dolayısıyla kelime, genellikle soyut nesnelere karşılamada somut bir araç görevindedir.

beytinde yanağın terlemesi hadisesini yaprakların üzerine cemre düşmesiyle örnekleyerek bu iki öge arasında benzetme kurar. Nev’î (ö. 1599) ise,

“Bir nev-şüküfte gonca lebün ruhların bahâr
Oldı benefşe hatt-ı ruhun nev-bahârda” (G. 435/3) (Tulum vd., 1977: 488)

beytinde “ruhların bahâr” yapısıyla yüzü/yanağı yaprağa benzetir. Benzer bir hayale başvuran Tacizade Cafer Çelebi,

“Ey yüzi tâze bahârum nicesin hoşca mısın
Gül yanakluca nigârum nicesin hoşca mısın” (G. 151/1) (Erünsal, 1983:

359)

beytinde “tâze bahâr” sıfatıyla nitelediği yüzü “taze yaprak” olarak düşünürken, aynı tasvir Şeyhülislâm Yahyâ’nın (ö. 1644),

“Halka halka zülfden ruhsâr-ı yâri seyr idün
Şâh-ı şeftâlûda açılmış bahârı seyr idün” (b. 55) (Ertem, 1995: 291)

beytinde de görülmektedir. Şair, “kıvrım kıvrım saçların arasında gözüken sevgilinin yanağını şeftali fidanında açılmış bir yaprağa” benzetir.⁷ Yenipazarlı Vâlî’nin Hüsn ü Dil mesnevisinde geçen ve “Yaprağa benzeyen yanağı cömertliğin gül bahçesi (gibi), çınara benzeyen boyu tıpkı İrem bahçesindeki şimşad (gibi)” anlamındaki,

“Gülzâr-ı kerem bahâr-ı haddi
Şimşâd-ı İrem çenâr-ı kaddi” (b. 551) (Köksal, 2003: 257)

beytinde yanak (hadd) yaprakla özdeşleştirilir.

Bahar-Hat (Ayva tüyleri)

Klasik şiirde sevgilinin hattı (ayva tüyleri) hem şekil hem de renk itibarıyla pekçok nesneye benzetilir. Özellikle renk itibarıyla “yeşil (sebz) ve siyah” renklerle karşılanan ayva tüyleri, bazen çokluk itibarıyla askere bazen de şekil yönünden Kur’an ayetlerine teşbih edilir. Bu benzetmeler arasında “yaprak” da vardır. Sevgilinin yüzünü yaprağa benzeten klasik şairler, bununla da yetinmeyerek bir yaprağın üzerinde ince tüyler olmasından hareketle ayva tüylerini de “yaprak” olarak nitelendirirler. 17. yüzyıl şairlerinden Mezâkî (ö. 1676),

“Biz o gonca-dehenün hatt-ı ‘izârın bilürüz
Dahı nâ-reste iken tâze bahârın bilürüz” (G. 198/1) (Mermer, 1991: 404)

⁷ Burada sözcüğün “çiçek” anlamında olabileceği de gözden kaçmamalıdır.

beytinde “tâze bahâr” ve “hatt-ı izâr” kullanımlarını leff ü neşr sanatından hareketle birbirlerini karşılamak üzere bir araya getirir. 17. yüzyılın meşhur Sebk-i Hindî temsilcisi Nâilî-i Kadîm’in (ö. 1666), şiirindeki soyut kavramları karşılamak üzere kullandığı somut unsurlardan biri de “bahâr”dır. Yeni hayaller, söylenmemiş mazmunlar peşindeki şair, aşağıdaki iki örnekte, siyah renkli ayva tüylerini nitelerek amacıyla “bahâr-ı siyeh” ve “siyeh bahâr” terkiplerini oluşturmuş⁸, böylece “siyah yaprak” anlamını kastetmiştir:

“Hattın ki bâğ-ı dilde bahâr-ı siyeh açar
Hasret zemîn-i sînede ezhâr-ı âh açar” (G. 50/1) (İpekten, 1990: 245)
“Hat ki siyeh bahârdır bâğ-ı ruhunda sürme-reng
Kâbil-i savt olur mı hiç nâle-i andelîb-i cân” (G. 254/2) (İpekten, 1990:

266)

Meyve açmadan önce çiçek ve yaprakların belirmesi klasik şairlere ilham kaynağı olan bir doğa olayıdır. Haşmet (ö. 1768), aşağıdaki beytinde “ayva tüyleri belirmeden kavuşmanın mümkün olmayacağını, zira fidanın yaprak olmadan meyve vermeyeceğini” söylerken “bahâr” kelimesini hem ayva tüyelerine benzetir hem de “yaprak” anlamıyla kullanır:

“Hat gelmeyince bûse-i vuslat ne ihtimâl
Olmaz resîde mîvesi nahlin bahârsız” (G. 98/2) (Arslan vd., 1994: 245)

Haşmet, kelimeye bu anlamıyla başka beyitlerinde de yer verir. Bunlardan,

“Nev-bahâr-âsâ edince hat zuhûr
Oldı şeftâlû-yı vuslat bârımız” (G. 110/2) (Arslan vd., 1994: 251)

beytinde “nev-bahâr” kelimesi yine “taze yaprak” anlamındadır. Beyitte yine önce yaprağın, sonra meyvenin ortaya çıkması olayı anlatılmıştır. Şairin örnek olarak aldığımız aşağıdaki beyti ise bu hayali pekiştirir mahiyettedir:

“Hat-âver olmayınca tâze virmez bûseye ruhsat
Bahârın açmayınca nahl-i nev-res mîve-dâr olmaz” (G. 111/2) (Arslan

vd., 1994: 252)

⁸ “Siyeh bahâr” tamlamasıyla ilgili bkz. Ali Yıldırım, “Siyâh-bahâr Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması”, *İlmî Araştırmalar*, S. 23, Bahar 2007, s. 139-150. Ancak adı geçen makalede “bahâr” kelimesinin “yaprak” yahut “çiçek” anlamına değinilmemiştir.

Sözkonusu hayal Antepli Aynî'nin aşağıdaki beytinde de görülür. Buna göre şair, “O gülün yeşil ayva tüyleri gibi yaprağı gelse, gönül bülbülüne güzellik bağında bir yuva yaparız” anlamındaki,

“O gülün gelse bahâr-ı hat-ı sebzi Aynî
Bâğ-ı hüsninde hezâr-ı dile lâne yaparız” (G. 78/5) (Arslan, 2004: 138)

beytinde “bahâr-ı hat” tamlamasıyla ayva tüyünü, gönül bülbülüne yuva olan bir yaprak olarak düşünür.

Bahâr-Ömür

Klasik Türk şiirinde ömür, hızla geçip gitmesi ve sınırlı oluşu nedeniyle “solmak” ilgisinden ötürü yaprağa benzetilir. Şairler, özellikle kasidelerinde hayırlarını istedikleri kişileri överken “ömrün günden güne artsın”, “ömrünün baharı solmasın” gibi tabirlere yer verirler. “Ömür baharı” tamlamasında ömrün bir yaprağa yahut çiçeğe benzetilmesi bilinçli bir tercihtir. Bu noktada, geçen zamanla birlikte çiçek/yaprak nasıl solup gidiyorsa ömrün de öylece tazeliğini kaybettiği hatırlatılmaktadır.⁹ Mihrî Hatun (ö. 1514), aşağıdaki beytinde “bahâr” sözcüğünü iki kere kullanmış, ömrü bahara benzetirken sözcüğün yaprak/çiçek anlamını ön plana çıkarmıştır:

“Bâd-ı hazân irişmeye ‘ömrün bahârına
Rûy-ı cihân niteki hazân u bahâr ola” (Ksd. 6/15) (Arslan, 2007: 194)

İkinci mısradaki “hazân u bahâr” birbirleriyle atıf terkibi kurarken, ilk mısradaki geçen “bahâr”, güz rüzgârından kurtulması temenni edilen bir “yaprak” anlamıyla beyitte yer alır. Sonbaharın yaprakları dökücü özelliğinden hareketle kurulan hayallarda çoğu kez “bahâr” kelimesine rastlanır. İnsan ömrünün gençlik zamanları taze çiçek vermiş bir yaprağa benzetilince, onun hazan rüzgarından emin olmasını istemek de âdet hâline gelmiştir. Hayâlî'nin (ö. 1557) aşağıdaki beyti bu durumu örnekleyecek türdendir:

“Düşmenin ola pejmürde bahâr-ı ömri
Vird idinirdi Hayâlî bunı leylen ve nehâr” (Ksd. 2/23) (Tarlan, 1992: 30)

⁹ Buraya aldığımız örnekler dışında kullanımlar da yok değildir. Mesela “ömrünün baharında ölmek” yapısında “bahâr” kelimesinin “mevsim” anlamına geldiğini görüyoruz. Vahyî'nin (ö. 1718), “*Azm-i ukbâ itdi İbrâhîm Big efsûs u hayf/ Nevbahâr-ı ömrde ruhsârı oldı zerd-fâm* (Trh. 4/2)” beytinde böyle bir kullanım sözkonusudur. (Taş, 2004: 437).

Şair, memduhu düşmanlarının ömrü yaprağı için “pejmürde olsun” bedduasını ederken, taze yaprakların özellikle rüzgarın etkisiyle güzelliğini kaybetmesi, bozulması gerçeğinden yola çıkmıştır. Hayretî’nin aşağıdaki beytinde de “ömür” için “yaprak” somutlaştırması yapılmış, “hazân” ile “bahâr” yaprak-solmak düşüncesinden hareketle bir araya getirilmiştir:

“Tâze olsun gülbün-i bâğ-ı ümîdün dâimâ
İrmesün hergiz bahâr-ı ‘ömrüne bâd-ı hazân” (Ksd. 15/39) (Çavuşoğlu vd.,

1981: 49)

19. asır şairlerinden Leylâ Hanım (ö. 1848), Güلزâde isimli bir kadın için düşürdüğü tarihinde geçen aşağıdaki beytinde yaprak-ömür benzetmesini, hazan yelinin esmesi ve gülistân çağrışımlarından hareketle konu edinir:

“Bahâr-ı ömrine Güلزâdenin bâd-ı hazân esdi
Gülistân-ı bekâya genc iken gitdi fenâdan hây” (Trh. 46/1) (Arslan, 2003:

222)

Bahâr-Hüsn

Klasik Türk şiirinde baştan başa bir iklim sayılan sevgilinin güzelliği (hüsn), bazen “bahâr” mevsimiyle benzerlik kurularak şiire taşınır. “Güzellik bahârı (bahâr-ı hüsn)” terkihi tazelik ve güzellik bakımından kemâle ermiş bir sevgiliyi tasvir etmek için başvurulan benzetmelerden biridir. Ancak bazı beyitlerde “bahâr” kelimesinin “mevsim” anlamından¹⁰ daha çok “yaprak/çiçek” anlamıyla kullanıldığı görülür. Klasik Türk şiirinde “hüsn-bahâr” birlikteliğini bu yönüyle ortaya koyan bazı örnekler vardır. Necatî,

“Hüsnün bahârı tâze vü ter bî-hazân olup
Aks-i ruhunla her dem ola lâlezâr âb” (Ksd. 5/25) (Tarlan, 1997: 34)

beytinde, güz görmemesini dilediği bir güzellik çiçeğinden bahseder. Üsküplü İshak Çelebi’nin (ö. 1538-39) bir şehrengizinde geçen:

“Bağışlasun Hudâ sen gül-‘izârı
Hemîşe solmasun hüsnün bahârı” (Şhr. 1/72) (Çavuşoğlu vd., 1990: 94)

beytinde “solmak” unsuru doğrudan “yaprak/çiçek solması”nı hatırlatmaktadır. Şair, “Tanrı sen gül yanaklıyı bağışlasın. Güzelliğinin

¹⁰ “Bahâr-hüsn” birlikteliğinde, “bahâr” kelimesinin mevsim anlamıyla kullanıldığı örnekler de vardır. Mesela Yakînî’nin (ö. 1568), “Fasl-ı şitâ-yı fûrkat çün âhir oldı ey dil/ Yârun bahâr-ı hüsnin vasf eyle yaza başla (G. 170/4)” beyti verilebilir. (Zülfe, 2004: 363).

çiçeği hiçbir zaman solmasın” anlamındaki beytinde, seslendiği kimsenin her zaman taze ve genç kalmasını dilemiş, bu amaçla da yeni açmış bir çiçeği (gülü) benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Şair, “Güzelliği yaprağı gözüm yaşı yağmuru sayesinde gül gibi taze ve çekici olacaktır” anlamlı aşağıdaki beytinde ise “bahâr” kelimesine yine aynı açıdan yaklaşır:

“Gözüm yaşı bârânı ile hüsni bahârı
Gül gibi ter ü tâze vü mahbûb olacakdur” (G. 48/4) (Çavuşoğlu vd., 1990:

146)

Güzellik-bahar ilişkisi üzerine örnekleri çoğaltmak mümkündür. 16. yüzyıl şairlerinden Helâkî (ö. 1575-76), aynı hayale yer verdiği,

“Bâda virür berg-i gül gibi bahâr-ı hüsnünü
Sakın ey gül-çihre âh-ı ‘âşık-ı gamnâkden” (G. 118/3) (Çavuşoğlu, 1982:

158)

beytinde “sevgilinin güzellik yaprağının, tıpkı gül yaprağı gibi gamlı âşığın ateşli ahıyla berbat olacağı” uyarısını yaparken “berg-i gül (gül yaprağı)” ve “bahâr-ı hüsn” terkiplerindeki “berg-bahâr” kelimelerine ortak anlam yükler. Şair, “bâda vermek (rüzgâra vermek)” deyimini en alımlı ve taze yaprağın dahi eninde sonunda bir rüzgâra kapılıp berbat olacağı gerçeğinden hareketle beytine yerleştirir. Bu benzetme, Hayalî’nin, “Gönül çalanları cihanı süsleyen bir ağaç boyunda yaratan, güzellik yaprağını da gözyaşıyla suladı” anlamındaki,

“Dil-rübâlar kâmetin nahl-i cihân-ârâ iden
Nev-bahâr-ı hüsne göz yaşını bârân eyledi” (G. 595/4) (Tarlân, 1992: 296)

beytinde de görülmektedir.

Bahâr-Bâğ

Klasik şairler “bahâr”ı çeşitli terkipler içerisinde değerlendirirken genellikle kelimenin anlam ilişkisinde olduğu kullanımlara yer verirler. Bu terkiplerde, bazen soyut bir kavramı somutlaştırma amaçlanırken, bazen de yakın anlamlı iki kelimeyi birbirine atfetme sonucu anlamı zenginleştirme isteği görülmektedir. “Bahâr” kelimesinin bu şekilde terkibe girdiği sözcüklerden biri de “bâğ”dır. Lügatte, “bahçe, meyve bahçesi, üzüm bağı” (Redhouse, 1996: 329) anlamlarına gelen kelime, “bahâr” kelimesiyle “bâğ u bahâr” şeklinde bir araya gelir. Bu terkipte, “bahâr”, bahçe” anlamındaki “bâğ” kelimesi ile buluşmuş; taze çimen, taze çiçekler, taze yaprak gibi anlamlarla şiire renk katmıştır. Mesîhî’nin (ö. 1512),

“Âb-ı revân ayagına zencîr urdı bâd
Bâg u bahâr seyirini girü komadı âb” (Ksd. 7/12) (Mengi, 1995: 39)

beytinde, kanaatimizce “bâğ u bahâr” terkininin “bahçe ve bahar” yerine “bahçe ve çiçekler/yapraklar” anlamında çevrilmesi daha uygun olacaktır. Yine Bâkî’nin “Bu zamanın makamına ve talihine kanma, zira böyle devam etmeyecektir. Hazan yelini gör ki bahçe ve çiçekleri/yaprakları ne hâle getirdi” anlamındaki,

“Aldanma câh u bahtına kalmaz bu rûzgâr
Bâg u bahârı n’eyledi bâd-ı hazânı gör” (G. 77/4) (Küçük, 1994: 148)

beytinde “bâğ u bahâr” ikilemesi, mevsim anlamından daha çok tazelik ve yeşillik ilgisiyle birbirine atfedilmektedir. Bâkî, aşağıdaki beytinde de bu iki kelimeye aynı görevi yükler:

“Bâg u bahâr-ı gülşen-i ‘âlem hazânludur
Bezm-i safâ hemîşe gül ü ergavânludur” (G. 102/1) (Küçük, 1994: 163)

Klasik Türk edebiyatında “bahâr” kelimesinin “yaprak/çiçek” anlamıyla kullanımı bazen çok bilindik gelen sıradan bir kelimenin dahi çok farklı anlam çağrışımlarına sahip olabileceğini göstermektedir. Özellikle tevriye sanatının yardımıyla “bahâr” kelimesi hem mevsim hem de “yaprak/çiçek” anlamıyla beyitlerde yer almış, böylece çok anlamlı bir görünüm arzemiştir. Anlaşılan o ki eserleriyle sadece kendi zamanlarına değil geleceğe de hitap edebilmiş klasik şairlerin kelime kadrosu, temeli çok eskilere dayanan köklü bir kültürün izlerini taşımaktadır. Zira “bahâr” benzeri pek çok kelime belki de halen farkedilmemiş anlamlarıyla divan sayfalarında keşfedilmeyi beklemektedir. Günümüz metin incelemelerinde klasik şiirin bu özelliğini göz önünde tutmak, onun henüz bilinmeyen sınırlarını gün ışığına çıkarma noktasında kuşkusuz en iyi yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yaşar (1979), “Ahmedî Dîvânı ve Dil Hususiyetleri”, 2 cilt, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, XLV+485+860 s.
- ARSLAN, Mehmet (2003), *Leylâ Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ARSLAN, ----- (2004), *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ARSLAN, ----- (2007), *Mihri Hatun Divanı*, Amasya: Amasya Valiliği Yay. No. 24.
- ARSLAN, Mehmet, İ. Hakkı Aksoyak (1994), *Haşmet Külliyyâtı*, Sivas: Dilek Matbaacılık.
- AYAN, Hüseyin (2002), *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, 2 cilt, Ankara: TDK Yay. No. 567/1.
- AYNUR, Hatice (1999), *15. yy. Şairi Çâkerî ve Dîvânı*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- CEYLAN, Ömür-Ozan Yılmaz (2007), *Bir Sürgün Şâheseri: Mihnetkeşân*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977) *Yahyâ Bey Dîvânı*, İstanbul: İÜEFY No. 2233.
- ÇAVUŞOĞLU, (1980), *Vasfî Dîvanı*, İstanbul: İÜEFY No. 2709.
- ÇAVUŞOĞLU, (1982), *Helâkî Dîvanı*, İstanbul: İÜEFY No. 2979 .
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, M. Ali Tanyeri (1981), *Hayretî Dîvanı*, İstanbul: İÜEFY No. 2868.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, M. Ali Tanyeri (1990), *Üsküplü İshak Çelebi Dîvanı*, İstanbul: Mimar Sinan Ün. Yay. No. 15
- ÇELTİK, Halil (1998), *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı*, Ankara: KBY: 2030.
- DENİZ, Sebahat (2005), *Tecellî ve Dîvânı*, İstanbul: Veli Yay.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2000), *Fuzuli Leylâ ile Mecnûn*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.-1350.
- DOĞAN,(2002), *Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Ötüken Yay.
- ERTEM, Rekin (1995), *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983), *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân*, İstanbul: İÜEFY: 3103.
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2002), *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: KBY: 2981.
- İPEKTEN, Halûk (1990), *Nailî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- KARAHAN, Abdülkadir (1966), *Figânî ve Divançesi*, İstanbul: İÜEFY No. 1181

- KAYA, Bayram Ali (2003), *The Divan of Azmizade Haleti*, 2 cilt, USA: The Department of Near Eastern Languages&Civilizations Harvard University.
- KILIÇ, Filiz (2010), *Âşık Çelebi Dîvânı*, (e-kitap) ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-213614/h/asikcelebidivanifilizkiligic.pdf, No. 3181.
- KINALIZADE HASAN ÇELEBİ (1989), *Tezkiretü'ş-Şuarâ* (haz. İbrahim Kutluk), 2 cilt, Ankara: TTK Yay. Sayı: 4.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yay. No. 601.
- KÖKSAL, M. Fatih (2003), *Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- KÜTÜK, Rıfat (2002), “Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 840 s.
- MENGİ, Mine (1995), *Mesihî Dîvânı*, Ankara: AKM Yay. No. 80.
- MERMER, Ahmet (1991), *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: AKM Yay. Divanlar Dizisi: 3.
- MERMER,(1997), *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- MÜNŞÎ, Bedrüddin bin Muhammed, *Ravzatü'l-Cinâs*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 655, 105 vr. (58^b-163^b).
- REDHOUSE, Sir James W. (1996), *A Turkish and English Lexicon (Türkçe-İngilizce Sözlük)*, Beirut: Librairie Du Liban Publishers.
- STEINGASS, Frank (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban Publishers.
- ŞUÛRÎ HASAN EFENDİ, *Ferheng-i Şuûrî*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3242, 605 vr.
- TARLAN, Ali Nihad (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- TARLAN, (1997), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yay.
- TAŞ, Hakan (2004), “Vahyî Divanı ve İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul., 841 s.
- TULUM, Mertol, M. Ali Tanyeri (1977), *Nev'î Dîvân*, İstanbul: İÜEFY No. 2160.
- YILMAZ, Ozan (2008), “XVI. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 989 s.
- ZÛLFE, Ömer (2004), “Yakînî Dîvân, Tenkitli Metin, Tetkik, Dizin”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 530+64 s.